

CRNOGORCI NIJESU ĐECA KOMUNIZMA

Borislav Jovanović

On the occasion of marking the hundredth anniversary of the birth of Milovan Đilas, a great number of texts dedicated to this exceptional and controversial personality of the Montenegrin and Yugoslav history of the twentieth century have been published. In this contribution, the author deals with Đilas's text of 1945 called „On the Montenegrin National Issue“ and his complex relation towards Montenegro, rejecting the theses that the Montenegrin nation was created by the communists.

Ono što je primarno, imperativno, reći povodom stogodišnjice rođenja Milovana Đilasa jeste da se Crna Gora ne može odvojiti od Milovana Đilasa niti Milovan Đilas od Crne Gore – uprkos svim kontroverzama. Milovan Đilas je čovjek koji je sopstvenu poziciju u vlasti žrtvovao u ime kritičkog duha i antitotalitarizma, dakle i u ime onog, što su tekovine modernog, demokratskog svijeta. Tim prije što se to desilo jednom Crnogorcu. Milovan Đilas je prije svega ličnost neponovljivog i neuhvatljivog intelektualnog formata, ne samo u ovim našim balkanskim već i u globalnim razmjerama. On je paradigma slobodoumnog, slobodnomislećeg čovjeka, i čovjeka kritičkog diskursa, pobunjenog uma, dogmata koji je postao žestoki antidogmata, dvorski i antidvorski ideolog. Pobunjenik protiv gospodara slobode.

Otimanja oko njega je bilo, i biće ga, sa različitih pozicija, ali je izvjesno da je Milovan Đilas utemeljen ne samo u literarnom već i u ukupnom biću Crne Gore. Možda je, upravo, *Besudna Zemlja* odnijela prvog, glasovitog, crnogorskog individualca. Milovan Đilas je izveo demokratski puč u svojoj monolitnoj misaonoj strukturi i to onda kada je to moglo biti samo san. Toj kapitalnoj demokratskoj i intelektualnoj tekovini ne možemo se oteti.

Milovan Đilas je velika i uzajamna crnogorska i, svakako, ne samo crnogorska, književna, politička i istorijska priča; nezavisno od toga što je Milovan Đilas sebe najviše volio da vidi kao pisca. I s tim i bez toga on je autobiografija, drama, jedne epohe. Crna Gora je za njega bila – kako je govorio- i njegova tamnica i njegova sloboda. Bez Crne Gore i onog što je iz nje ponio ne bi vjerovatno ni bilo Milovana Đilasa o kojem govorimo povodom stogodišnjice njegovog rođenja. O njemu je dosta pisano i pisaće se, ali se čovjek pred njegovim životopisom uvijek nađe na novom početku.

Disident Milovan Đilas je bio, ne samo za mene nego i za mnoge Jugoslovene, ilegalni alter ego naše mladosti i ne samo mladosti. Zajednički imenitelj, alternativa za mladalačke, buntovne, intelektualne i ljudske tjeskobe. Pitanje, zapravo, onog najbitnijeg - prava na sebe, na svoj lični glas. Tada se Titu aplaudiralo, a o Đilasu šaputalo. O Đilasa se već poodavno otimaju i otimaće se i oni koji su ga najviše pljuvali i pljuju. Povodom ovog jubileja, pogotovo. Tako ovih dana otac jedne susjedne nacije najavljuje kako piše esej povodom stogodišnjice Đilasovog rođenja čiji duh će biti vjerovatno duh apoteoze, a istovremeno govori kako je crnogorstvo, pa prema tome i nacionalni Đilas, kopile Kominterne. Kako će samo izgubiti iz vida ne samo Đilasa već i sebe partizanskog ratnog komesara sa nekad heliocentričnom Kominternom i papagajski se poistovjetiti sa već odavno olinjalim klerošoviniističkim, hegemonističkim,

nacionalističkim, izjavama s kojim se kako nedavno, premazano, reče više ne slaže ni Mitropolit Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori koji ih je prvi izgovorio.

Riječ je, svakako, o nečem drugom: ti koji sebe - ili u ime njih to čine drugi - proglašavaju Očevima nacije, vide sebe u halucinantnom, svetačkom i antiistorijskom kontekstu. Balkanski očevi nacija, i populistička pomama za njima ma s koje strane dolazili, uvijek asociraju na genocidnost.

Milovan Đilas nije sebe nikad proglašavao za oca nacije niti je ni pomišljao da ga neko drugi vidi u tom mitomanskom kontekstu, niti je, pak, svoje uočavanje crnogorske posebnosti i individualnosti vidio kao antisrpstvo. On je, samo, konstatovao svoje neosporno - i lično - ošecanje nacionalne svijesti nastojeći da ne stvara nikakvu ideološku tranziciju te da je odvojao politiku od istorije.

Prvi maj 1945. kada se u „Borbi“ pojavio tekst Milovana Đilasa „O crnogorskom nacionalnom pitanju“ nije, zapravo, rođendan crnogorske nacije. Ona je mnogo starija i ne samo od Đilasa. Mnogi su se ovog teksta počeli držati kao pijan plota i stvarati đilasofobiju, naciofobiju, diskriminaciju. A sam tekst kao tekst je publicističkog prosedea, sa nekim, svakako, konstrukcionim greškama, elementima hibridnosti, nedorečenosti. Utisak je, zapravo, da Milovan Đilas nije iz njemu samo poznatih, ili pretpostavljenih – kompromisnih – razloga, sagledao dublje, slojevitije i trajnije ukorijenjenje crnogorske nacionalnosti u istorijskom trajanju crnogorskog naroda. Analitičniji rad na tome zahtijevao je jeretički pristup što je tada bila nepoželjna tema. Crnogorski komunisti – a i ne samo crnogorski – vjerovali su bezrezervno da im se ne može desiti Milovan Đilas kakav se desio. Kao što su vjerovali da je svako posezanje za nacionalnim identitetom nacionalizam, te da komunisti nikad ne mogu postati žestoki nacionalisti i da je jedino ideološki internacionalizam identitet svih identiteta. Dvojni, dakle hegemonistički,

identitet Crnogoraca prihvatili su ne zato što su vjerovali da je to istorijska kategorija već radi viših interesa i mira u kući. Sakrivana strana crnogorske istorije bila je tabu tema. Usmenu tradiciju prihvatili su kao istorijsku faktografiju.

Stvaranje crnogorske nacije ima svoje specifičnosti u odnosu na poznate teorije nacije, kako marksističke tako i antimarksističke. Skretanje sa utrlih puteva i tradicionalističkog serviranja prošlosti ovđe je još u punoj, prije svega, manipulativnoj i politikanskoj agresiji. Sve je jeres ako ne odgovara svom ortodoksnom, svetosavskom, nacionu. I sve te treba kao Cara Dukljanina okovati u lance i prikovati uz most na Morači, kako jednom prilikom reče rukovoditelj Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori.

Mnogo je falsifikata u crnogorskoj istoriji. I oni se sve više detronizuju i teško će biti očuvati njihovu dosadašnju epsko-mitomansku moć. Jedan od najvećih, ako ne i najveći falsifikat klero-hegemonističke falsifikografije, je da je, zapravo, Milovan Đilas stvorio crnogorsku naciju, da je on njen otac, a mi njegova kopilad. Crnogorsku naciju nije stvorio Milovan Đilas već crnogorska istorija. Nezavisno od tog da li je ovog ili onog etničkog porijekla, crnogorska nacija je najstarija južnoslovenska nacija. Naš nacionalni identite proizilazi ne iz simboličnog već stvarnog vjekovnog otpora okupatoru, odnosno, okupatorima. Tako smo se konstituisali kako teritorijalno, tako državno, nacionalno, kulturološki, etnički, jezički, antropološki, mentalitetški, odnosno, državotvorno i nacionalnotvorno, istovremeno. S osobitošću vidljivom i s manje i sa veće istorijske distance. Naš istorijsko-identitetski prtljag kojeg nosimo u sebi i na sebi je veliki. I toliko smo vezani za njega a kao da bismo ga se svaki put iznova rado otarasili i prepustili drugome. Milovan Đilas se i pored svih diskvalifikacija u vezi sa njegovim iskazom o osobenosti Crnogoraca koja ima kapacitet nacionalnog identiteta nije

prilagođavao bilo kakvoj ideološkoj matrici. On je te svoje izvorno-crnogorske sublimacije 1945. godine svojim autorstvom samo obznanio, bez ošecanja da izvršava bilo kakav partijski, politbirovski zadatak i da je vrhovni presuditelj crnogorskom nacionalnom pitanju. Crnogorska nacija ima, zapravo, dovoljno svog istorijsko – etničkog imuniteta da joj ni ranije ni sada nije potreban bilo kakav ideološko-partijski alibi ma od koga dolazio. Čak i od jednog rodnog Crnogorca kakv je bio Milovan Đilas.

Njegov „majski“ tekst nije, zapravo, pao s neba. O crnogorstvu ne samo kao nacionalnoj kategoriji pisalo se i mnogo ranije. Neke natuknice u vezi s tim postoje još iz doba Vladike Vasilija. Petar Prvi je govorio da Crnogorski Mitropolit može biti samo „rodni Crnogorac“, odnosno, neko ko je iz familije Petrovića. U Njegoševom pasošu piše da je njegova nacionalnost crnogorska. O crnogorskom nacionalnom identitetu se pisalo i u „Glasu Crnogorca“ u vrijeme knjaza Nikole kada na ovdašnjem vidiku nije bilo ni Marksa, ni Engelsa, ni Staljina. Pisano je na ovu temu, ali se, naravno, zabranjivalo, ili žestoko osuđivalo i proganjalo, i između dva svjetska rata. Zapravo, kontinuitet bavljenja ovom temom traje već više od jednog vijeka. I da je neko svojevremeno pokušao osporiti Đilasovu identifikaciju crnogorske nacionalnosti, nezavisno, od harizme koju je imao, i od svih njenih manjkavosti, trenutka u kojem je ovaj „famosni“ tekst nastao, teško da bi mogao biti osporen. Naprotiv, tada je pjevano: „Sva se Crna Gora pita, kad će Đido mjesto Tita“. Očigledno da su Crnogorci njegovo viđenje crnogorske nacije kao, glas javnog i trajnog priznanja i samopriznanja. Za razliku od nekih drugih, lijevih ili desnih grešaka inaugurisanje crnogorske nacije od Milovana Đilasa nije bila nikakva greška, vještačka tvorevina, ni prije ni poslije. U tom kontekstu Milovan Đilas nije nikakav grešnik. On nije 1945. godine, poput izvjesnog Fatića na Podgoričkoj skupštini 1918. uzviknuo:

„Do danas smo bili Crnogorci, od danas smo Srbi“. U takvu nesuvislu, potkupljenu, dnevnu vrstu presude u obrnutom smjeru Milovan Đilas nije ulazio. Nastavio je sa onim čime se jedino moglo nastaviti. Otac crnogorske nacije je crnogorski slobodarski duh. Njena paradigma je crnogorski jatagan finalizovan crnogorskim komitstvom i antifašizmom.

Sve što se kasnije dešavalo sa Milovanom Đilasom, svi njegovi obrti, negiranja i samonegiranja stvar je jednog drugog konteksta i jedna druga priča prema kojoj se treba odnositi sa punim uvažavanjem Đilasovog unutrašnjeg prevrata i samoizbora. U sudskim spisima iz 1962. godine Đilas se nacionalno izjasnio kao Crnogorac dodajući onu i kasnije ponovljenu odrednicu, da je Srbin iz Crne Gore, koja ima kontekst eufemističkog. Ipak, hoću da vjerujem, da je Milovan Đilas, uprkos svim svojim kasnijim predomišljanjima, sa punim i nedvojbenim, jasnim, nacionalnim kapacitetom bio najumnija glava crnogorskog i jugoslovenskog antifašističkog pokreta; da se kao takav družio sa Titom, Rankovićem, Kardeljom, sa Staljinom, Bevanom i drugim značajnim ličnostima svoga komunističkog doba te da je najviše doprinio vraćanju dostojanstva Crnoj Gori izgubljenog 1918. godine. Njegovo izvorno crnogorsko nacionalno ošćećanje, uz sve kolebljivosti - koje su mogle biti i dnevno-političkog i revanšističkog ili nekog drugog porijekla, nije ga napuštalo. I što je najbitnije Milovan Đilas je do kraja života ostao antifašista. Sa tog puta nije nikada skrenuo.

Oni koji ga osporavaju i anatemišu zbog stava o crnogorskom nacionalnom pitanju to čine iz istih razloga zbog kojih im je bio potreban neki drugi, kasniji, Milovan Đilas. Pogotovo onaj Milovan Đilas koji je mit o Marksu u jednom dramatičnom trenutku svoga života zamijenio mitom o Njegošu. A ko od Crnogoraca nije na ovaj ili onaj način, prije ili kasnije, robovao Njegoševoj harizmi!

Crnogorci kao nacija nijesu, zapravo, deca komunizma. Ne zato što bi to bilo nedostojno već zato što je to sa aspekta bilo koje teorije nacije nemoguće. Nacije ne nastaju preko noći. Crnogorska nacija nije instant-nacija. Pogotovo nije okašnjela nacije kako se često može čuti i u dobronamjernim interpretacijama crnogorske istorije. Dvojenja je bilo i biće. To može biti i bumerang, zapravo, konstituisanje još jednog stereotipa na kog, i nesvjesno, pristajemo. Okašnjeli možemo biti samo zato što su nas preduhitrila i zatucala raznorazna pijemonstva, počev od srednjovjekovnih do panslovenskih, panjugoslovenskih i panideoloških, hegemonističkih kao i ličnih, vladarskih, strategija. Umjesto sopstvenog naučnog uma i sopstvenog identitetskog funkcionisanja, prihvatili smo tuđe obmane i sopstvene samo-obmane. Ako smo okašnjeli u samopriznanju samih sebe, onda je to samo zbog toga što nijesmo imali svoju naučnu i svaku drugu institucionalnost, što nijesmo imali svoje knjige i što smo vazalnost shvatali kao patriotizam. A danas u Evropu neće niko, ko iole misli o nepredvidljivim tokovima istorije, da ide bez neosporenog nacionalnog identiteta.

Samo nas naše duhovno, žilavo, antipolitikantsko, institucionalno utemeljenje može sačuvati od cikličnih, velikodržavnih, balkanskih bunila. Očekujući nacionalne počasti i aminovanja od drugih, Crnogorci su, zapravo, dozvolili otimanje sopstvene istorije i nacije.

Ne fetišizirati naciju ali dok god drugi budu željeli da imaju tu svoju biljegu jasnu i nedvosmislenu, i dok se ta tema ne arhivira na uzajaman, civilizovan način, onda je teško biti utopista i ne čuvati drugoga od sebe ali i sebe od drugoga. Milovan Đilas nije odavno tabu tema i niko na njega ne može imati jednu i jedinu tapiju. Rijetke su ličnosti sa tako burnom, dramatičnom i univerzalnom biografijom. Ponekad mi se učini da još nijesmo svjesni da je bio naš savremenik.

No, Milovan Đilas, ipak, i pored svih velikosrpskih svojatanja, nije tražio da bude sahranjen u Aleji velikana u Beogradu već na seoskom groblju u rodnom Podbišću. Vratio se Matici. I to je čitljiva oporuka. Prepoznatljiv znak!